

QÜESTIONS TEOLÒGIQUES 25

Franciscans i sultans

XXIX Jornades d'Estudis Franciscans

Facultat de Teologia de Catalunya

14 i 15 de juny de 2019

Barcelona 2020

Les Hores de Ramon Llull, pregària d'ahir i d'avui

Simone Sari - Albert Soler

Centre de Documentació Ramon Llull, Universitat de Barcelona

El volum *Hores de Ramon Llull* permet al públic del segle XXIregar amb les mateixes paraules del mestre mallorquí.¹ L'obra, tal com la presentem, és la recuperació d'un devocionari format amb textos lul·lians que s'havia utilitzat segurament fins a mitjan segle XV. A la primera part d'aquest treball, a cura de Simone Sari, ens ocuparem de reconstruir la història de aquest llibre d'hores lul·lià i entendre una mica més els textos que la componen. A la segona, a cura d'Albert Soler, farem una proposta d'utilització del llibre per als creients d'avui.

1. L'ofici lul·lià de les Hores²

En 2011 vaig publicar un article dedicat a l'ofici de les hores lul·lià;³ mentre estava preparant l'edició crítica de les *Hores de*

1. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Llull*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2019.

2. Aquesta secció del document s'emmarca en un projecte que ha rebut finançament de l'horitzó 2020 de la Unió Europea programa de recerca i innovació en virtut de l'acord de subvenció Marie Skłodowska-Curie núm. 746221 *Christianus Arabicus*.

3. S. SARI, «L'ufficio lulliano delle Ore», *Studia Lulliana* 51 (2011) 53-76.

nostra dona Santa Maria,⁴ havia tornat a revisar tots els còdexs que transmetien aquesta obra i un d'aquests, en particular, havia atret la meua atenció. En el manuscrit Palma, Societat Arqueològica lul·liana 2 (s. XIV), no només les *Hores*, com pot semblar bastant obvi, tenen com *explicit*: «*explicit <h>ore Beate Virginis Marie*» (f. 141r) sinó també els *Cent noms de Déu* s'acaben amb la indicació: «*explicit psalterium Raymundi in quo sunt Centum nomina Christi virtuosissima valde*» (f. 118r). Aquesta última obra no sembla, a primer cop d'ull, tant clarament lligada amb l'ofici diví com la primera però, sempre en el mateix manuscrit, trobem que també els cent capítols que la componen estan repartits segons les hores canòniques, com podeu veure en la figura 1, en apèndix. Encara, en el mateix manuscrit s'han copiat altres pregàries lul·lianes: la cinquena part de la *Medicina de pecat*, dedicada a l'oració, un fragment del *Libre d'home*, i dues oracions extretes del *Blaquerna*. Aquestes últimes estan precedides pel *Càntic dels tres joves* (Dngr 3,52-90) i seguides pel *Càntic de Zacaries* (Lc 1,68-79), ambdós traduïts al català, i finalment pel *Simbolum Athanasianum*, en llatí. Els dos fragments de la Sagrada Escriptura s'utilitzen encara avui en la litúrgia de les hores oficial, mentre que el *credo* de sant Atanasi en formava part a l'Edat Mitjana.

El codi palmesà es configura doncs com un vertader breviarí, i de fet Salvador Galmés,⁵ eximi editor de l'obra lul·liana,

4. R. LLULL, *Hores de nostra dona Santa Maria. Desconhort de Nostra Dona*, Simone SARI (ed.) (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull 11), Palma: Patronat Ramon Llull, 2012.

5. R. LLULL, *Rims. Tom II*, Salvador GALMÉS (ed.) (Obres de Ramon Llull 20), Palma: Comissió Editora 1938, 301-302.

l'anomenava *Breviari de Dona Blanca*, tot fent referència a Blanca d'Anjou, la dona de Jaume II el just; precisament, per a aquests monarques, Llull havia compost un llibre de pregàries: les *Oracions de Ramon* (datat i localitzat a Barcelona en 1299). Tot i que en el manuscrit no hem trobat cap referència a la reina de Nàpols i no sabem d'on va treure Galmés aquesta informació, és gràcies a aquest còdex que podem confirmar que ja a mitjan del segle XIV circulava una litúrgia de les hores amb textos lul·lians; un fet confirmat per un altre manuscrit, que es troba a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 59, de mitjans segle XV, en el qual trobem aquesta vegada només els *Cent noms de Déu* sempre distribuïts segons les hores canòniques exactament com en el manuscrit de Palma, com es pot veure en la figura 2 de l'apèndix. Durant almenys un segle doncs, aquestes obres van tenir aquesta funció devocional, que si en el cas de les *Hores de nostra Dona*, com ja s'ha dit, està expressada en el títol, en el cas dels *Cent noms* no sembla tan evident.

Les *Hores de nostra Dona* són de fet un recull d'himnes marians, set per cada dia formant un cicle setmanal, que es poden cantar, escriu Llull, al «so dels himnes». ⁶ La mètrica d'aquests poemes correspon, de fet, a un himne utilitzat, en la litúrgia tradicional, per a les hores petites i per a la completa: el *Memento salutis auctor*, que està construït amb dotze versos octosíl·labs exactament com cada himne lul·lià. Cada hora està dedicada a un tema específic: les matines a les persones de la Trinitat; la prima a la figura de Crist; la tèrcia al dons de l'Esperit Sant; la sexta a les virtuts i la nona als vicis; les vespres estan dedicades als set sagraments; i finalment la completa

6. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Llull*, 435.

esta consagrada a set «coses», diu Lull, o sigui a set arguments variats: les tres potències de l'ànima (intel·lecte, voluntat i memòria), els àngels, dues capacitats humanes (la imaginació i els sentits) per acabar amb un himne sobre la pregària.

L'estil d'aquesta obra és senzill i de fàcil accés, el to és popular i part de la crítica l'ha apropiat a la producció *laudese* italiana, però sense els excessos característics d'aquesta. Això no significa, però, que el seu contingut sigui banal o que el tractament del temes escollits sigui superficial. Ben al contrari, llegir aquesta obra és una manera d'apropar-se al pensament lul·lià, filtrat i simplificat pel mateix mestre, a fi de fer-lo més assequible.

Vet aquí dos exemples, perquè, com sempre, quan es tracta d'entendre textos el millor que es pot fer és llegir-los:

III feria, Hora prima: De la passió

Anc passió de passió
ne de neguna acció
poc sofrir cos ne pensament
com sofrí la Verge humilment
quan vi son fill tan ahontat,
sus en la crots mort e penjat.
E adoncs desirà morir,
car no es podia sostenir,
mas, car havia gran plaser
en son amorós fill veser,
no la podia prendre mort.
E estava en gaug, desconhort.⁷

(Mai sofriment ni per acció ni per passió [manca d'acció] pogué suportar cos o pensament com la que va sofrir la Verge

7. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Llull*, 162.

humilment quan veié el seu fill tan ultratjat, dalt a la creu mort i penjat. I llavors desitjà morir, ja que no es podia sostenir, però, atès que tenia gran plaer en veure el seu fill amorós, la mort no la podia prendre. I estava entre goig i dolor.)

L'estrofa comença amb un adverbí negatiu (Anc = mai) i amb un joc de paraules a partir del doble significat de passió: d'una banda la passió com a patiment (referint-se en particular al suplici de Crist) i de l'altra el seu significat per a la lògica, o sigui el terme sobre el qual cau l'acció, el contrari de l'acció, amb la qual rima. Aquesta contraposició és necessària per representar i explicar per què Maria no va morir al peu de la creu malgrat els seus patiments, o sigui que se'ns fa una paràfrasi explicativa de Jn 19,25 i de la immobilitat indicada per l'evangelista amb el seu *staba[n]t*. Al *Desconhort de nostra Dona*,⁸ seguint la tradició dels planys marians medievals i la devoció popular, la Verge no és una figura estàtica, al contrari s'estira els cabells, s'esgarrapa la cara i es retorça les mans mentre mira els patiments del seu fill. En les *Hores*, com als capítols 23 i 24 del *Llibre de santa Maria*,⁹ en canvi, Llull explica des del punt de vista de la fisiologia per què la Verge es queda immòbil i no és capaç de morir. Com es diu a l'últim vers, Maria estava en equilibri entre la joia (*gaug*) i la pena (*desconhort*): d'una banda (com)partia les mateixes sofrances del seu fill, de l'altra estava plena de joia perquè aquest sacrifici permetia la redempció de la humanitat. Aquesta es coneix com a solució d'Albert el Gran, que fou el primer a resoldre

8. R. LLULL, *Hores de nostra dona santa Maria*, 141.

9. R. LLULL, *Llibre de Sancta Maria. Hores de Sancta Maria. Libre de Benedicta tu in mulieribus*, Salvador Galmés (ed.) (Obres de Ramon Llull 10), Palma: Comissió Editora 1915,172-188.

aquesta qüestió.¹⁰ Llull assimila i fa seva aquesta explicació i, com fa sovint, no cita les seves fonts, perquè no són útils per a un públic que només desitja pregar, de la mateixa manera que les *auctoritates* són inútils també en la disputa religiosa. És clar que per a Llull la pregària no ha d'estar buida de significat, ni ha de ser una mera repetició de paraules obscures; al contrari, ha de ser suficientment difícil com per «posar en marxa» les tres potències de l'ànima, de manera que mentre la memòria recorda les paraules, l'intel·lecte s'esforça a entendre-les, i la voluntat, gràcies a la bellesa dels mots, desitja estimar el seu Creador i la Mare del seu Fill.

Llegim ara un altre himne, aquesta vegada sobre els sentits:

VI Fèria (dissabte), Completa: De sentir

Quan veig la terra e la mar,
lo cel e auig aucells cantar,
e sent de les flors llur odor
e de les viandes sabor,
e toc drap, fust, aur e robís,
per la dona de paradís,
amb la qual parle en pregant,
quan l'arma e el cors li coman,
adoncs sent al cor tal dolçor
que anc no la sentí major,
e dic a la Verge plorant:
«Veus-me, Dona, en vostre coman!»¹¹

(Quan veig la terra, la mar i el cel, i sento cantar els ocells, i sento les olors de les flors, i el sabor de les viandes, i toco les

10. «*Sicut Dominus omnium simul habuit summum gaudium et summum dolorem, sic Domina nostra simul habuit summam compassionem et summam congratulationem*», ALBERT EL GRAN, *Mariale*, E. BORGNET (ed.), *Opera omnia* 37, París: Vivès 1898, 219.

11. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Llull*, 324.

robes, les fustes, l'or i els robins, per la senyora de paradís, amb la qual parlo pregant, quan l'ànima i el cos li encomano, llavors sento al cor una dolçor tal que mai no l'he sentida major, i dic a la Verge plorant: «Tingueu-me, Dona, en la vostra mercè!»)

En els primers versos ens trobem submergits en aquell món trobadoresc tan vituperat per Llull en el *Llibre de contemplació* (cap. 118), però aquesta descripció del *locus amoenus* té també la funció d'enumerar els sentits humans: al primer vers la vista, al segon l'oïda, al tercer l'olfacte, al quart el gust i al darrer el tacte. Fins i tot podem dir que el vers set correspon al sisè sentit lul·lià, o sigui l'afat (lat. *affatus*), el sentit de la paraula l'òrgan del qual és la llengua. Els sentits humans, que poden conduir l'home al pecat, poden ser utilitzats correctament si estan dirigits a la devoció i a la lloança de Déu, confiant en el seu perdó. La Verge és un mitjà per obtenir aquesta gràcia; no hem, de fet, d'oblidar que per Llull la devoció mariana és una «segona intenció», és a dir que Maria és l'advocada dels pecadors, però qui efectivament els jutjarà serà el seu fill. Encomanar-se a la Verge a través de la pregària és, doncs, una manera de demanar la gràcia del perdó a Déu. Notem encara com en aquest himne Llull utilitza el lèxic trobadorescofeudal i posa dues vegades en rima la paraula *coman*. En el primer cas l'empra per indicar que confia els seu cos i la seva ànima (*arma*) a la Verge, com els vassalls es posaven en les mans dels seus senyors, mentre que el segon cas correspon a la fórmula que els trobadors usaven per sotmetre's a la dama.¹² Llull era conscient de la importància que tenia la producció poètica dels trobadors en el seu temps i va intentar

12. G. M. CROPP, *Le vocabulaire courtois des troubadours de l'époque classique*, Ginebra: Droz 1975, 474.

substituir-la, més que eliminar-la del tot, reconduint l'art musical a la seva «primera intenció», o sigui lloar i estimar Déu.

No falten en les *Hores de nostra Dona* afirmacions que estimulen la meditació, com quan per exemple Lull declara que Maria és «filla del hom fill seu»,¹³ imatge que ens recorda immediatament la pregària de Sant Bernat al Paradís de Dante: «*Vergine madre figlia del tuo figlio*» («Verge mare filla del teu fill», *Paradís XXXIII, 1*) però estem molt lluny de les especulacions teològiques que trobarem en l'altra obra que forma el segon nucli d'aquesta litúrgia lul·liana.

Els *Cent noms de Déu* són, des de tots els punts de vista, una obra molt més complexa i poc estudiada; de fet, s'ha llegit molt el seu pròleg però s'ha prestat poca atenció al contingut. L'obra està formada per cent capítols, més un pròleg en prosa i un epíleg en vers. Cada capítol conté deu versets de tres versos irregulars.¹⁴ Una forma ben estranya tant en el conjunt de la poesia medieval com en el conjunt de les obres en vers lul·lianes que, al contrari del que s'ha dit sovint, presenten una regularitat mètrica constant. La justificació d'aquesta irregularitat es troba explicada en el mateix pròleg, en el qual Lull afirma que l'obra es pot cantar «com els psalms se canten en la santa Església» i també «com els sarraïns canten».¹⁵ Sense entrar en qüestions textuais complexes, hem de dir que la referència al cant segons la salmòdia cristiana es troba en tots els manuscrits que transmeten l'obra, a banda del manuscrit Vaticà, Biblioteca Apostòlica, Ottobonià Llatí 845 on la línia corresponent del text va ser esborrada i tot el passatge va ser

13. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Llull*, 110.

14. No sempre respectat. Trobem, de fet, capítols de 9 i de 11 versos.

15. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Llull*, 439.

(re)escrit per altra mà. Per contra, la indicació que els *Cent noms* es poden cantar també com l'Alcorà es troba només en un manuscrit, —el mateix manuscrit Ott. Lat. 845, que de fet és molt important perquè és un dels més antics i valuosos—, però no va passar a la resta de manuscrits. Les dues imitacions melòdiques són ambdues plausibles; de fet el cant dels salms i la recitació cantilenada de l'Alcorà són bastant similars, no tant en els tons musicals, sinó en la relació entre text i melodia. És clar però que si Llull pensava en un públic cristià per als seus *Cent noms*, per a aquests era més natural cantar els seus poemes amb la melodia dels salms, i no amb l'emprada pels musulmans. La direcció cristiana d'aquest text és del tot evident i, si ens fixem en els noms que Llull analitza, n'hi ha alguns que un musulmà no acceptaria mai. Llull era particularment atent a eludir aquells elements del cristianisme que haurien molestat els musulmans quan escrivia obres que també es podien usar en la disputa amb els fidels de l'Islam; i malgrat que pràcticament tota l'obra lul·liana es pot considerar com una gran demostració de la necessitat de la Trinitat i de l'Encarnació, Llull era capaç de no emprar directament aquests termes en les seves obres, com fa per exemple en l'*Art amativa*, on aquests dos misteris de la fe estan constantment al centre del discurs però implícitament, justament per evitar que un hipotètic lector musulmà deixi de llegir-la enutjat per aquests elements característicament cristians.

La majoria de les declaracions que Llull fa al pròleg dels *Cent noms* no s'han de llegir, doncs, com un text polèmic d'atac a l'Islam, sinó com a part de la propaganda que Llull feia de si mateix (no oblidem que s'autodefinia com a *christianus arabicus*), és a dir, mostrar-se com el pont entre les dues religions. De fet a través d'aquesta obra Llull sembla que vulgui introduir en el cristianisme la devoció islàmica als noranta-nou Bells

noms d'Al·là (*asmā' llāhi al-ḥusnā*); no hem d'oblidar, però, que a Europa circulava una llista de setanta-dos noms de Déu, que va ser utilitzada en els Llibres d'Hores,¹⁶ en dues seqüències per a la quarta fèria de la setmana de pentecosta,¹⁷ com a talismà per ajudar les dones en el moment del part¹⁸ i que també és citada per Eiximenis com exorcisme, al *Llibre dels àngels*.¹⁹ Aquesta llista de setanta-dos noms, en hebreu, grec i llatí, prové directament de les *Etimologies* de sant Isidor de Sevilla, que va escollir-los principalment del llibre dels Salms. També en la tradició islàmica, la majoria dels noranta-nou noms provenen de l'Alcorà. Llull, doncs, amb els seus noms intenta superar la devoció islàmica però també assaja de substituir una tradició devocional cristiana ben arrelada en moltes parts d'Europa. És interessant saber que Llull ens dona també el corresponent del «nom suprem» islàmic al seu *Liber de praedicatione*. Com explica també al pròleg del *Cent noms de Déu*, els musulmans creuen que entre els noranta-nou noms n'hi ha un que és el més potent, que pot ser inclòs en

16. N. CARRISI, «I nomi di Cristo e di Maria in un libro d'ore quattrocentesco di Varese», *Aevum* 80 (2006) 529-550.

17. A.-Z. RILLON-MARNE, «Deux séquences liturgiques sur les noms divins», in Olivier BOULNOIS – Brigitte TAMBRUN, *Les Noms divins*, Paris: Cerf 2016, 243-262, aquí 251.

18. A. AYMAR, «Contribution à l'étude du folklore de la Haute-Auvergne. Le sachet accoucheur et ses mystères», *Annales du Midi* 38 (1926) 273-347; L. CAROLUS-BARRÉ, «Un nouveau parchemin amulette et la légende de sainte Marguerite patronne des femmes en couches, communication du 30 mars 1979», *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 123-2 (1979) 256-275; D. C. SKEMER, *Binding words: textual amulets in the Middle Ages*, Pennsylvania State University Press 2006, 239-250.

19. D. J. VIERA, «The names of God in the Catalan works of Francesc Eiximenis», *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 61 (1994) 42-53, esp. 45-48.

la llista com el centè nom. En el *Llibre de predicació*, Lull diu que hi ha dues maneres d'entendre el nom de Déu, una de purament vocal: que correspon a *Deus* en llatí, *Theos* en grec, *Adonai* pels jueus i *Allah* pels musulmans; tanmateix, el nom real de Déu és *ens necessarium*,²⁰ que és també un dels noms que desenvolupa en el capítol IX dels seus *Cent noms*. Llegint un fragment d'aquest últim podem entendre com classificar els noms de Déu:

I Fèria (diumenge), Nona: De necessitat

8. Déus fora si no ha necessitat
car complit és de tota bondat;
per què en si ha obra e obrat.
9. Déus es nostra necessitat
car sens Déus no fora ens creat
sustentat ni a neguna fi menat.²¹

(8. Déu fora d'ell mateix no té necessitat, perquè és ple de tota bondat, ja que té en ell obra i obrat. 9. Déu ens és la nostra necessitat, perquè sense Déu no hauria estat creat res, ni sustentat ni conduït a cap fi.)

Com explica al pròleg dels *Cent noms*, tots aquests noms pertanyen a Déu, però en aquesta obra seran tractats des del punt de vista (*esguardament*) de la creatura i segons la relació que hi ha entre el Creador i la seva creatura.²² Com aprenem d'aquests dos versicles, Déu, en la seva forma trinitària, no té cap necessitat, però per la seva bondat crea perquè té en si obra (o sigui el Fill) i obrat (l'Esperit Sant). En el versicle se-

20. R. LLULL, *Liber de praedicatione*, Abraham SORIA FLORES (ed.) (Raimundi Lulli Opera Latina 4), Palma: Maioricensis Schola Lullistica 1963, 409.

21. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Lull*, 92.

22. *Ibíd.*, 438-439.

güent es capgira el tema: les criatures necessiten Déu perquè sense Ell no haurien estat creades, ni tindrien sustentació ni la seva vida tindria un objectiu. El fet que Déu sigui necessari és contingent en Ell però és necessari en/per a la criatura i és aquesta última que fretura d'aquest nom de Déu. De fet, segons la tradició que segueix el Pseudo-Dionís, Déu és Ell qui no té noms i té tots les noms, aquests són doncs emanacions que Ell envia a la criatura per permetre-li entendre'l millor. D'altra banda, però, es planteja un problema, subratllat tant per Isidor (*Etimologies*, llibre VII, 1.32) com per Llull (*Llibre de contemplació*, cap. 178.3), la paraula humana no és suficient per representar Déu; aquests noms s'han d'interpretar, doncs, emprant al màxim el que aquesta ens pot donar. La paraula, que Llull després del 1294 transformà en el sisè sentit, o sigui l'*affatus*,²³ és de totes maneres el sentit correcte per anomenar Déu, com el mateix Llull explica a la *Medicina de pecat*.²⁴ Llull, a través dels seus *Noms de Déu*, ajuda a entendre millor el creador, a apropar-nos a Ell, a entendre la dependència de la criatura d'Ell, posant-la davant totes les raons per les quals ha de recordar-lo i amar-lo.

L'accés a aquesta obra és doncs més complexa, per a un laic, que no les *Hores de nostra Dona*. És una obra de contingut altament teològic, on es reflecteixen els temes de debat coetanis: la infinitat i eternitat de Déu; la impossibilitat que hi

23. E. PISTOLESI, «El rerefons de l'«*affatus*» lul·lià», in *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca), 8-12 de setembre del 1998*, I, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 73-92.

24. R. LLULL, *Medicina de pecat*, Anna FERNÀNDEZ-CLOT (ed.) (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull 16), Palma: Patronat Ramon Llull 2019, 200, vv. 1516-1529.

hagi més de tres persones en la Trinitat; la necessitat que Déu sigui u i tri; la seva perseïtat, o sigui la seva autosubsistència, etc. El lèxic teològic, al qual s'afegeix l'ús del correlatiu lul·lians, alenteix la lectura, cosa que afavoreix la meditació sobre cada versicle. Això no significa, però, que no hi hagi res de literari en aquest text: el tema de l'amic i de l'amat apareix diverses vegades, alguns temes cortesos o morals també. Aquests es troben sobretot després del nom 33, que fa de clau de volta en l'obra, perquè després d'aquest no es parlarà solament de Déu (vist des del punt de vista de la creatura, com hem indicat abans), sinó més aviat de la relació entre Déu i aquesta. Segurament, però, la reflexió que hem de fer quan llegim aquesta obra és molt més alta i preveu un esforç una mica superior al dels himnes marians.

Els *Cent noms* van tenir bastant èxit entre els lul·listes del passat. De fet, té una tradició manuscrita àmplia, que abasta des del segle XIV fins al XVII, amb dues traduccions al llatí (una de final del segle XVI i l'altra del següent); i és l'única obra rimada que entra en la xarxa d'autoreferències que Lull emprava per fer ressaltar la part més important de la seva enorme producció. Entre els manuscrits que transmeten l'obra, en tenim un, copiat al segle XV que va pertànyer a Ramon Pujol, i probablement va ser copiat per ell mateix, un ermità de sant Honorat, a la muntanya de Randa, de Mallorca, el qual va permetre al venecià Mario de Passa de transformar l'ermita en una *Schola* lul·liana, molt a prop d'on el mestre mallorquí havia rebut la seva il·luminació. Aquest manuscrit ara es troba al convent de Sant Isidor i Patrici de Roma, un altre monestir important per a la història de la causa lul·liana perquè era efectivament el lloc on residien els primers postuladors mallorquins a Roma. En aquest còdex, podem veure una altra

manera per meditar el text dels *Cent noms*. Al cap. 52 sobre el manament, al versicle 7 llegim:

IV Fèria (dimecres), Sexta: De manament

7. Déus ha fet manament a la voluntat
que am bé far de tota sa potestat,
per ço que en res no haja ociositat.²⁵

(Déu ha fet manament a la voluntat que estimi fer bé amb tota la seva força per tal que no estigui ociosa en res.)

Un anònim comentador del segle XVII hi afegeix al marge del f. 37r aquest fragment de la Sagrada Escripura:

diliges dominum ex toto corde tuo ex tota anima tua ex tota mente tua et ex omnibus uiribus tui (Estima el Senyor amb tot el cor, amb tota l'ànima, amb tot el teu pensament i amb totes les teves forces).

El fragment s'apropa molt a Lc 10,27, que recupera la llei derivada de Dt 6,5 segons la qual s'ha d'amar Déu amb tot el cor.²⁶ En el fragment llucà aquesta llei s'acompanya amb la d'estimar el proïsme com a si mateix, que aquí no s'afegeix perquè tampoc surt al salm lul·lià. Aquesta mà anònima va trobar, doncs, el referent bíblic que sempre sembla faltar en l'obra lul·liana i mostra una manera de meditar sobre aquesta obra lul·liana d'accés no fàcil. Per exemple podríem connectar l'últim versicle d'aquest mateix capítol:

25. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Llull*, 219.

26. «*Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et ex omnibus uiribus tuis et ex omni mente tua*», passatges paral·lels a Dt 6,5; Mt 22,37; Mc 12,30.

10. Crist fe a sant Pere manament
que a les ovelles donàs peiximent:
qui les auciu no és obedient.²⁷

(Crist féu a sant Pere manament que pasturés les ovelles: qui
les mata no és obedient.)

Amb Jn 21,15:

Quan hagueren menjat, Jesús va preguntar a Simó Pere:

– Simó, fill de Joan, m'estimes més que aquests?

Ell li respongué:

– Sí, Senyor, tu saps que t'estimo.

Jesús li diu:

– Pastura els meus anyells.

La conclusió del versicle es pot relacionar amb 1Pe 5,2-3
on el mateix apòstol afirma:

Pastureu el ramat de Déu que teniu confiat; vetlleu per ell no
pas per obligació, sinó de bon grat, per amor a Déu; no amb
afany de lucre, sinó generosament; no com els qui regeixen
despòticament les hisendes, sinó fent-vos models del ramat.

En l'homilia per a la festa dels sants Pere i Pau del 29 juny
2009, el papa Benet XVI analitza aquests fragments i subratlla:

È compito del pastore pascolare e custodire il gregge e con-
durlo ai pascoli giusti. Pascolare il gregge vuol dire aver cura
che le pecore trovino il nutrimento giusto, sia saziata la loro
fame e spenta la loro sete. Fuori di metafora, questo significa:
la parola di Dio è il nutrimento di cui l'uomo ha bisogno.
Rendere sempre di nuovo presente la parola di Dio e dare
così nutrimento agli uomini è il compito del retto Pastore. Ed

27. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Llull*, 220.

egli deve anche saper resistere ai nemici, ai lupi. Deve precedere, indicare la via, conservare l'unità del gregge. Pietro, nel suo discorso ai presbiteri, evidenzia ancora una cosa molto importante. Non basta parlare. I Pastori devono farsi «modelli del gregge» (5, 3). La parola di Dio viene portata dal passato nel presente, quando è vissuta.²⁸

L'explicació lul·liana dels manaments divins té, doncs, encara validesa per a l'Església contemporània i fa que la paraula de Déu (per molt que Llull l'amagui, sempre és un punt de referència constant de la seva obra) esdevingui viva i present en la contemporaneïtat.

2. Les Hores de Ramon avui

Per algú avesat a resar la litúrgia de les hores, agafar les *Hores de Ramon Llull* i obrir-les amb la intenció de resar-les pot ser una experiència difícil. Què és el que es fa estrany d'aquests textos lul·lians recollits en forma de llibre d'hores? Em penso que tres coses: que no es tracti de resar salms bíblics; que els «salmes» lul·lians siguin més conceptuals que literaris; que els textos estiguin en català antic.

Llull, en el seu temps, fa una cosa molt i molt estranya: desenvolupar una teologia i una espiritualitat que, encara que tenen un fonament bíblic innegable, no tenen un caràcter bíblic explícit; més aviat al contrari, com s'ha dit, amaguen la Bíblia. Aquest comportament insòlit a l'edat mitjana té a veure amb la seva voluntat de superar l'escull de la Bíblia com a autoritat per al diàleg amb els no creients. Però també té a veure

28. <http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/homilies/2009/documents/hf_ben-xvi_hom_20090629_pallio.html>. [Consulta: 25-5-2020].

amb una altra constant del seu pensament i de la seva obra: la voluntat de treure els lectors de la rutina, de fer-los anar més enllà de la seva zona de confort: per a Llull, un cristià no pot ser una persona còmodament instal·lada, sinó algú que sempre és en procés d'humanitzar-se. La seva definició de l'ésser humà és ben significativa, en aquest sentit: «Home és animal hominificant»;²⁹ l'ésser humà és algú en procés d'hominificar-se. Això vol dir algú que desenvolupa al màxim les seves capacitats intel·lectuals, volitives i memoratives. I desenvolupar-les al màxim vol dir no només recrear-se en els hàbits naturals o adquirits de comprensió, d'estimació o de recordació; vol dir aprendre més, estimar més, recordar més. Per tant, si volem avançar espiritualment, hem d'estar disposats a entendre nous conceptes, a estimar noves realitats, a recordar allò que potser no ens és fàcil.

Precisament és perquè pretén sotraguejar la nostra comoditat, que Llull ens proposa, per resar, uns textos que no són salms. No és que els salms bíblics siguin fàcils. Tots sabem que sovint diuen coses ben dures... Sempre m'ha desconcertat el Salm 3, tan delicat en molts sentits, que acaba amb un verset tan brutal com «Vós pegueu als meus contraris, / i feu saltar les dents dels culpables». I, tanmateix, malgrat tot, amb una mínima familiaritat, els salms acaben essent textos ben aptes per a la pregària: ens hi sentim còmodes perquè són objectes emotivament significatius. Parlen d'experiències ben identificables en el camí espiritual: la gratitud, la lloança, la confiança, el temor, la indignació, el límit, l'abandonament... Totes aquestes experiències estan transmeses mitjançant un

29. R. LLULL, *Lògica nova*, Antoni BONNER (ed.) (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull 4), Palma: Patronat Ramon Llull, 1998, 14.

llenguatge literari; és a dir, mitjançant un llenguatge en què les connotacions tenen una prevalença sobre les denotacions: els suggeriments per sobre dels significats precisos. Així, quan al salm 26, es diu «Si mai m'abandonessin pare i mare, el Senyor em recolliria» allò més important d'aquests dos versets no és tan el concepte de Providència divina com les connotacions que les paraules «abandonar», «pare/mare», «recollir»... que les remetem a la nostra pròpia experiència de filiació.

D'altra banda, els salms, en gran part (encara que no exclusivament!) se centren en el jo que parla:

Vós, Senyor, sou el meu Déu, de bon matí jo us cerco.
Tot jo tinc set de vós,
per vós es desviu el meu cor,
com terra eixuta sense una gota d'aigua. (Salm 62).

Quan diem aquestes paraules tan sentides i tan meravellósament ben dites, de fet, estem expressant el que jo sento, el que jo anhelo, el que a mi em passa. Si volem pregar de manera adequada, haurem de prendre consciència que aquest jo que parla és un jo genèric (inclòs en el «nosaltres» que diu «Pare»): no soc jo, o no només jo, qui sent tot això, sinó que es tracta d'una experiència comunitària. Sigui com sigui, partim de la primera persona per adreçar-nos a un Tu.

Doncs bé, Llull, amb els seus «salms», decideix portar-nos a una zona de risc. Ens obliga a pregar d'una altra manera, lluny de la comoditat d'uns salms que ja ens sabem de cor, que sempre ens diuen coses noves, és clar, però als quals ja ens hem avesat. Agafem el començament del salteri lul·lià, aquell amb què iniciem les matines del primer diumenge a les Hores:

Oh ens divinal! Tu ets Déus per l'obrar
que en tu has, així com ets Déus per estar;
per què en tu null accident no pot estar.³⁰

(Oh ens diví! Tu ets Déu per l'obrar que tens en tu, així com
ets Déu per l'ésser; per la qual cosa en tu no hi pot haver cap
accident.)

El primer que ens proposa Ramon és que considerem Déu en dues característiques que el defineixen: que és, sense que cap altra cosa el sustenti (és, doncs, una substància i no un accident); i que és d'una forma dinàmica, obrant. Déu és el dinamisme de l'ésser que fa que tot ésser sigui dinàmic, ve a dir Llull. Aquest dinamisme ontològic és fonamental en la seva concepció filosòfica i teològica: la realitat és intrínsecament dinàmica perquè Déu és dinamisme intrínsec; si no ho fos, Déu seria imperfecte perquè abans i després de la creació hauria estat un ésser aïllat i solitari. Tanmateix, el que acabo de fer és una exposició conceptual, no una pregària. En canvi, el que ha fet Ramon, en la seva tercina, és oferir-nos aquesta idea mitjançant un artifici versificat no perquè en fem cap especulació sinó perquè ho contemplem en la veritat que és. Rellegim-la altre cop i acceptem-la com és i en el que diu. Continuem, després, amb la segona tercina:

Si no fosses Déus en obrant
e que fosses Déus en estant,
fores menor Déus en amant.³¹

(Si no fossis Déu obrant i fossis Déu essent, series un Déu menor
en amant.)

Diu això mateix que ha dit abans: l'amor només pot ser dinàmic. No estima qui no pren la iniciativa, qui no s'arrisca,

30. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Llull*, 63.

31. *Ibíd.*, 63.

qui no actua. Déu, doncs, no és Déu només essent, sinó que és Déu obrant perquè és Déu estimant.

Què pretén Llull que fem, doncs, amb les seves Hores? Ens ho diu ben clar als *Proverbis de Ramon*: «Puja ton entendre e pujaràs ton amar».³² De fet, ens està dient que no podem separar la comprensió de l'amor; l'intel·lecte de la voluntat; que en la mesura que entenguem estimarem i que en la mesura que estimem entendrem. Ho formula així a l'*Arbre de filosofia d'amor*: «amar e entendre [...] s'ajuden l'un a l'altre a multiplicar ciència e amor».³³

Deixem-nos, per tant, portar per les seves paraules, per molt abstractes que ens semblin:

És Déus alt en altesa de bondat,
amb magnificant, magnificar, magnificat,
qui estan alts en infinita eternitat.³⁴

(És Déu alt en altura de bondat, amb magnificant, magnificar,
magnificat, que són alts en infinita eternitat.)

L'expressió pot semblar molt dura (i ho és), tot i que la versificació i la rima ens l'amoroseixen. Llull aquí parla de les «dignitats» de Déu, d'allò que Déu és: bondat, grandesa, eternitat... en concret es refereix a aquestes tres. Les dignitats divines són manifestacions de l'essència de Déu que es retroben en

32. R. LLULL, *Proverbis de Ramon. Mil proverbis. Proverbis d'ensenyament*, Salvador Galmés (ed.) (Obres de Ramon Llull 14), Palma: Comissió Editora 1928, 82.

33. R. LLULL, *Arbre de filosofia d'amor. Libre d'intenció. Oracions e contemplacions del enteniment. Flors d'amors e flors d'entelligència. Oracions de Ramon*, Salvador Galmés (ed.) (Obres de Ramon Llull 18), Palma: Comissió Editora 1935, 226.

34. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Llull*, 301.

tota la creació. En Déu mateix són idèntiques i intercanviables. De la bondat de Déu se'n troben traces en tota la creació, però, en Déu i només en Ell, la seva bondat és tan gran com eterna; la seva eternitat tan bona com gran; la seva grandesa tan bona com eterna. D'això parla aquesta tercina. D'això i del dinamisme ontològic a què em referia abans: no és que Déu sigui gran, és que en ell hi ha un agent (magnificant), una acció (magnificar) i un pacient (magnificat) d'aquesta grandesa. Si relacionem la convertibilitat de les dignitats divines i el seu dinamisme intrínsec entendrem bé què ens diu Ramon: que l'excel·lent bondat de Déu exerceix la seva grandesa eternament. Tal com ens ho diu, ho proposa purament a la nostra consideració; no podem fer altra cosa que admirar aquesta realitat incontestable: Déu és la summa bondat que magnificant magnifica allò magnificat eternament...

Aquesta concepció dinàmica de l'ésser, que s'expressa mitjançant aquest joc terminològic (els correlatius: agent, acció i pacient), és present en tota l'escala de la creació, fins als mateixos quatre elements, que són el substrat de tota la realitat material, de manera que l'univers sencer participa del ritme vital trinitari present en Déu mateix. La contemplació d'aquesta vasta concepció dinàmica de l'ésser ens hauria de fer el mateix efecte que ens produeix l'entrada en una catedral gòtica. El primer que ens crida l'atenció són les proporcions, la vastitud de l'edifici, la llum i l'elevació. Quan hi penetrem ens sentim sobrepassats, bocabadats pel que la construcció suggereix; no ens sentim empesos a especular sobre el que la catedral significa, simplement ho contemplem esbalaïts. El que admirem és la construcció com a tal, l'espai que conté la llum, la catedral com a sistema.

És una experiència diferent de la que produeix una església romànica, si continuem amb la comparació arquitectònica.

D'entrada, les proporcions acostumen a tenir una mida més humana. L'arquitectura té unes formes més simples i se'ns presenta com un contenidor d'un sistema simbòlic ben travat que s'expressa sobretot en el programa escultòric i pictòric que va de la portalada fins a l'absis. Estem cridats a la contemplació igualment, però es tracta d'un exercici menys abstracte que el del gòtic. En aquest sentit, la litúrgia de les hores tradicional s'assemblaria més a una església romànica.

Llull sosté que la forma més acabada i perfecta de contemplació és l'admiració desinteressada d'allò que Déu és. La pregària que sobretot desenvolupa als *Cent noms de Déu*, els salms que, com s'ha dit, són la columna vertebral de les *Hores de Ramon Llull*, es refereix a aquesta natura intrínseca de la divinitat que es manifesta extrínsecament en tota realitat del cosmos. És una invitació a entrar en la certesa que Éloi Leclerc, en aquest clàssic de l'espiritualitat franciscana que és *Saviesa d'un pobre*, va formular feliçment amb la frase «Déu és, i això basta».³⁵ L'És de Déu ens pot semblar àrid, o abstracte, però és el moll de l'os de la realitat, no hi ha res més real. Per això Llull va escriure un llibre que es diu precisament així: *Llibre de l'És de Déu*, convertint en un substantiu la forma verbal 'és'. En el preàmbul se'ns hi diu això:

És encara aquest llibre útil a orar consirant l'És de Déu [...] com sia açò que en oració, aitant com l'enteniment a Déu puja, aitant puja la devoció, l'amor e la contemplació, e puja aitant més com més entén de l'És de Déu.³⁶

35. E. LECLERC, *Saviesa d'un pobre*, Barcelona: Claret 1977, 58.

36. R. LLULL, *Llibre de l'És de Déu. Llibre de coneixença de Déu. Llibre de Déu*, Guillem A. AMENGUAL (ed.) (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull 9), Palma: Patronat Ramon Llull 2010, 36.

(Encara, aquest llibre és útil a pregar considerant l'És de Déu [...] atès que en oració, en la mesura que l'enteniment puja a Déu, puja la devoció, l'amor i la contemplació, i puja tant més com més entén l'És de Déu.)

La tercera dificultat que presenten les *Hores de Ramon Llull* és el fet que estiguin escrites en català antic. Quan ens plantejàvem com havíem de publicar aquest llibre, vam valorar la possibilitat de traduir-lo al català actual. Deixant de banda la dificultat intrínseca de traduir una obra en vers, de seguida se'ns va fer clar que una edició que regularitzés el text segons l'ortografia moderna i que anés acompanyat de notes de comprensió lingüística i d'un glossari era la millor opció d'oferir-lo als lectors actuals. I això per una raó: haver de fer l'esforç (que és un esforç moderat per a un catalanoparlant d'avui) d'entendre el català de Ramon és un exercici que ens obliga a sortir de la nostra zona de confort i que ens predisposa a entrar en la proposta contemplativa de Llull. Llegir les *Hores de Ramon Llull* no es pot fer amb presses i la primera cosa que ens ho recorda és que estan escrites en una llengua que ens és, alhora, familiar i estranya. Si volem «santificar les hores» amb Ramon, haurem de prendre'ns-ho amb calma, cosa que, de per si, ens convé i és molt sana.

Us convidem a fer la prova. Digueu, cada dia, o de tant en tant, una hora lul·liana. Sentiu-vos com si penetréssiu en una catedral gòtica. Digueu-la en veu alta, lentament. Deixeu-vos en penetrar. Déu és, això basta; i, precisament per aquesta raó, val la pena dedicar l'atenció a contemplar-lo amb un salm lul·lià.

En fem la prova? Llegiu meditativament les següents tercines i, si voleu, el comentari que les glossa que hi hem afegit després de cadascuna; després, torneu-les a llegir...

XXXII. De bellesa

1. Oh Déus, que has bellesa en virtut
de produent, produir e produït!
Tu ets beutat de la nostra salut.

(Oh Déu, que ets la bellesa en la mesura que ets fecund perquè en tu hi ha el productor, el produït i el mateix acte de produir. En tu trobem la bellesa de la nostra salvació.)

2. La major bellesa que pot haver eternitat
és d'eternant, eternar e eternat,
e que amb tots tres haja una entitat.

(L'eternitat és absolutament bella en la mesura que es desplega fent eternes les coses, perquè en ella mateixa hi ha eternificació, eternificat i eternificar, essent ella mateixa una única realitat de l'ésser.)

3. Si no fos bellesa infinir,
fora bellesa finir,
privació, malesa e fallir.

(Si la bellesa no existís conferint infinitud a la realitat, llavors la bellesa estaria en allò que fa finita la realitat i, per tant, la bellesa seria el mateix que la mancança, la dolenteria i l'error.)

4. Si bonificar fos llesga en bondat,
no fora a amar bellesa d'amic e d'amat,
e pogra ésser en copa bell escarabat.

(Si fos lleig que la bondat fes bona la realitat, no seria amable la bellesa que hi ha en l'amic i l'amat. I, fins i tot, seria bella una cosa tan estrafolària com un escarabat en una copa.)

5. Està amar bell en bonificar,
e està bonesa bella en bo amar,
e està amor lleja en malificar.

(L'amor és bell en la bonificació, i la bondat és bella en bon estimar, i l'amor és lleig en malificar.)

6. Bella està amor en lleialtat,
e lleja està en falsedat,
e bella està en honestat.

(L'amor és bell en la lleialtat i és lleig en la falsedat, i és bell en l'honestedat.)

7. No està beutat tan bella en color
com fa en voluntat de bo senyor
e en memòria de bo servidor.

(La bellesa no és tan bella en allò que és aparent, com el color, com és bella en la voluntat d'un bon senyor i en la memòria d'un bon servidor.)

8. Molt és pus bell en home bo pensament
que en son dors haver bell vestiment
e en la taula copa d'aur e argent.

(Molt més bell és home en bon pensament, que no pas quan duu al damunt una bella roba o té a taula copa d'or o d'argent.)

9. Cell qui s'asauta de gran beutat,
sia plasent, cortès e ensenyat,
car bell serà en ésser amat.

(A qui li agrada la gran bellesa, que sigui plaent, cortès i educat, i llavors, en ser estimat per aquestes virtuts, serà realment bell.)

10. Mais val bellesa per bé far,
per entendre e per membrar,
que per sentir ni per ornar.³⁷

(Més val la bellesa que es fa entenent i recordant bé, que la bellesa aparent dels sentits o dels ornaments.)

37. S. SARI – A. FERNÁNDEZ CLOT (ed.), *Hores de Ramon Llull*, 157-158.

Apèndix

Fig. 1 = Palma, Societat Arqueològica Lul·liana 2, (s. XIV), f. 4r

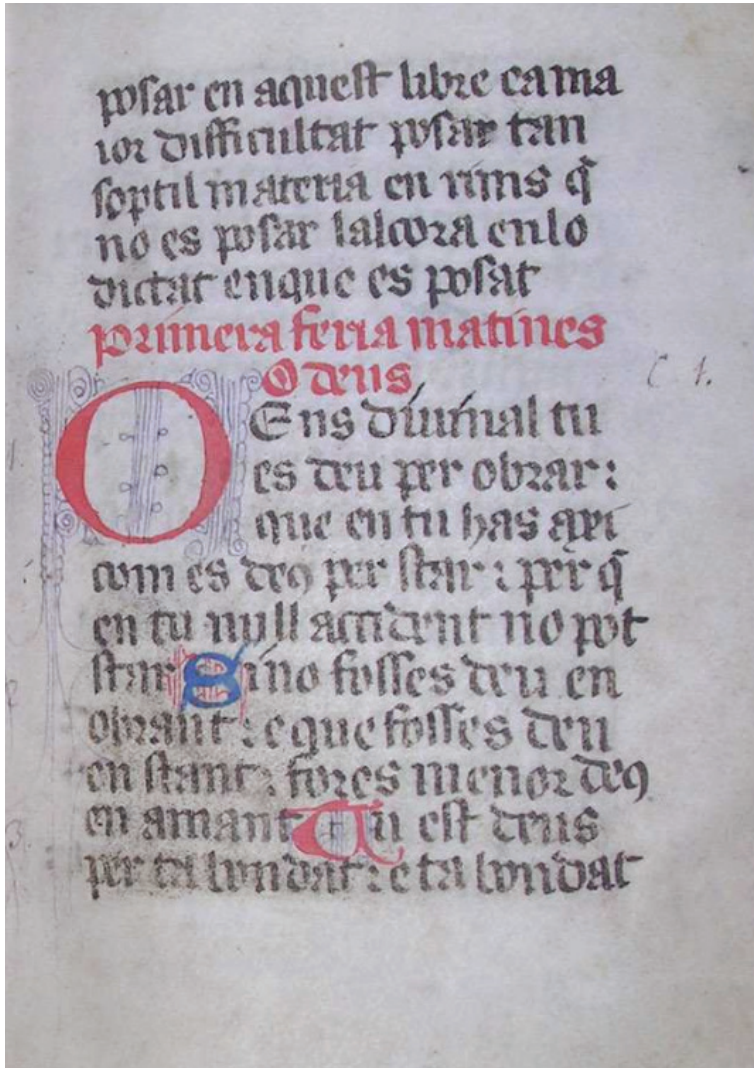

Fig. 2 = Barcelona, Biblioteca de la Universitat de Barcelona 59 (XV), f. 4r.

